

תיירות ספקולטיבית

מושון זר-אביב ושלו מורן

תיירות ספקולטיבית (Speculative Tourism) של מושון זר-אביב ושלו מורן הוא פרויקט ספרותי-עיצובי-פוליטי ארוך-טווח שבמרכזו ניסיון לדמיין עתידים אפשריים בהקשר מקומי.

ב-2006 היה זר-אביב שותף להקמת הקבוצה "You Are Not Here", סוכנות תיירות משבשת-מיקום (Dislocative Tourism Agency). בתקופת המתקפה האמריקאית על עיראק הקליטה הקבוצה סיורים קוליים המתארים נקודות ציון משמעותיות ברחובות בגדד ומיפתה אותם על מפת תיירות של בגדד שמאחוריה הודפסה מפת הרחובות של ניו יורק ביחס של 1:1. כדי "לבקר" בנקודה מסוימת בבגדד, המשתתפים ביקרו בנקודה המקבילה לה בניו יורק, שבה חיכתה להם מדבקה עם מספר טלפון ומספר שלוחה. שיחת טלפון לאותו מספר הובילה אותם לסיור קולי בנקודה המרוחקת בבגדד. הסיור נועד לאפשר לצד התוקף לדמיין את הצד המותקף לא כדבר רחוק ומנותק אלא כאפשרות גם בהקשר המקומי. שנה אחר כך, אחרי השתלטות חמאס וההפצצה המסיבית של ישראל על רצועת עזה, יצרה הקבוצה סיור דומה ברחובות תל אביב, שהולבשו על רחובות עזה. את הנקודות בעזה בחרה, כתבה והקליטה הפעם הבלוגרית העזתית לילא אלחדאד.

בשנת 2016 השתתפו מורן וזר-אביב בסדנת מדיניות ספקולטיבית של פסטיבל אוטופיה הישראלי ו-re:publica הגרמני, שעיקרה היה היכרות עם טכניקות כתיבה של מדע בדיוני כדי לתכנן מדיניות ארוכת-טווח בתחומי חברה וטכנולוגיה. המדע הבדיוני נועד לשמש אלטרנטיבה פוליטית לקוצר הראייה המדיני ולמגבלות של תהליכי קבלת החלטות המתבססים על תחזיות מונחות-נתונים. בהשראת הסדנה רצו מורן וזר-אביב ליצור פרויקט המשך ל-You Are Not Here, אבל במקום להעתיק את דמיונם של המסיירים למקום אחר, הפרויקט החדש יעתיק את דמיונם לזמן אחר: אותם רחובות, בעוד עשר, מאה או אלף שנים. השאיפה היתה להתניע דמיון פוליטי שמסוגל למקם את הנופים שבהם אנו חיים נוכח שאלות גדולות – כמו למשל משבר האקלים, המצריך דמיון ארוך-טווח – בלי לוותר על נקודת המבט האישית והאנושית של הולכת הרגל על המדרכה. כך נולדה תיירות ספקולטיבית.

תיירות ספקולטיבית מפיקה סדרות של סיורים מודרכים ברחובותיהן של ערים שונות (תיירות), אך הסיורים מתארים נקודות מבט עתידיות ואירועים שעדיין לא התרחשו (ספקולטיבית). הסיורים מועברים באמצעות הקלטות קוליות שאפשר להאזין להן בטלפון הנייד תוך כדי הליכה ברחוב. את התסכיתים כותבים יוצרים תושבי המקום, בסגנון שלעיתים מחקה סיורים באפליקציות תיירותיות רגילות, ולעיתים מדמה סיטואציות פומביות כמו צעדות מחאה, סיורי עיתונאים, מצגות למשקיעים ועוד. תהליך היצירה נפתח בסדנת עתידנות ייעודית שפיתחו מורן וזר-אביב בשביל הפרויקט וכוללת כמה תרגילי כתיבה, תכנון תרחישים ודמיון.

מושון זר-אביב: המחלקה לתקשורת חזותית, שנקר

שלו מורן: לשעבר מרצה מן החוץ בשנקר. בוגר תואר שני, עיצוב משחקים, האקדמיה המלכותית של דנמרק לאמנויות

אוסף הסיורים הראשון הושק במסגרת שבוע העיצוב ירושלים בשנת 2017. מאז נוצרו אוספים במסגרת הסימפוזיון לאמנות וטכנולוגיה של מכללת קונטיקט (ניו לונדון, קונטיקט, 2018) ובשביל המוזיאון הנייד זומו (ערד, 2018). תסכית נוסף פרי עטם הושק בשנת 2021 כאתר אינטרנט המשלב מפות, טקסטים והקלטות קוליות. אוסף הסיורים הרביעי של תירות ספקולטיבית הושק במסגרת הביאנלה לאמנות "מניפסטה 14" בקיץ 2022 בפרישטינה שבקוסובו. במסגרת זו גם פותחה הפלטפורמה האינטרנטית המציגה צירי זמן שונים של ההיסטוריה העתידית לכל סוור, ומאפשרת למבקרים להוסיף לצירי הזמן נקודות מבט נוספות על אותם עתידים. סדנת הכתיבה, שממנה מתחילה העבודה על הסיורים, הפכה ברבות השנים לאירוע עצמאי משמעותי לא פחות מהסיורים הקוליים. הסדנה הועברה פעמים רבות ברחבי העולם לקבוצות עניין כמו סטודנטים, חוקרים, אנשי מדיניות ציבורית, אקטיביסטים ואמנים, וכן לקהל הרחב במסגרת פסטיבלים.

השאיפה היסודית של תירות ספקולטיבית, שהפכה למעין סלוגן של הפרויקט, היא "לשחרר את הדמיון הפוליטי". שאיפה זו מבקשת לשמש כתרופת-נגד לתרבות פוליטית הנשענת באופן כרוני על העבר, משני צידי המתרס הפוליטי: הימין השמרני מבקש מסורת, והמרכז-שמאל הליברלי מבקש תחזיות מבוססות-נתונים, אך גם המסורת וגם הנתונים באים מהעבר ובכוחם רק לשחזר אותו. התוצאה היא נבואות שמגשימות את עצמן והכשלת היכולת להשפיע על עתידנו בהווה. תירות ספקולטיבית מציעה להרחיב את יחסנו כלפי העתיד ולהחליף את הפרדיגמה השלטת של חיזוי (אקסטרפולציה מהנתונים הקיימים) בפרדיגמה של ציפייה (ראשית ספקולציות פתוחות על עתידים שונים, ורק אז זיהוי מגמות שעשויות לבשר עליהם בהווה), כדרך להשיב לעצמנו מידה של סוכנות ואת האפשרות לדמיין עתידים מגוונים יותר.

אחת הדרכים להתייחס לסיורים הקוליים של תירות ספקולטיבית היא כאל "אנדרטאות לעתיד", מעין אנטיטזה לייצוג ההגמוני של אנדרטאות רגילות, המבקשות להחיות ולהנכיח את העבר דרך גופים גדולים של בטון וברזל שתופסים מקום בחלל וקובעים נרטיב אחיד. הסיורים, לעומתם, אמנם ממוקמים במרחב העירוני, אך הם שקופים, עשויים ממידע, ולכן יכולים להציג ריבוי. זו הסיבה שתירות ספקולטיבית מופיעה כאוסף של עתידים פרי עטם של כותבים שונים המייצגים תפיסות וזהויות שונות.

מיקום הסיורים בעתיד איפשר לכותבים מסוימים לאתגר גם את תפיסות העתיד שלהם עצמם. למשל, הסיור של אמילי עמרוסי בירושלים מאתגר את רעיון הגאולה היהודית, שלדבריה כאישה מאמינה היא מייחלת לו יום-יום, אבל כאישה יוצרת הוא ממלא אותה חרדה. הארגון "ארץ לכולם" השתמש בסיור הקולי כדי לדמיין עתיד שונה לאתר הארכיאולוגי בסילוואן/עיר דוד – עתיד שבו יהודים ופלסטינים עובדים שכם אל שכם כדי לחשוף את העבר של שני העמים בעיר המשותפת. הסיורים יכולים גם לחשוף את המתח בין חופש הבחירה במרחב לבין חופש הבחירה בזמן – מתח מהותי לתפיסה הגיאוגרפית והנרטיבית של הפרויקט כולו. בסיור בפרישטינה, ווסה צ'נה מוליכה אותנו בעקבות הקלטות של עיתונאית חוקרת שמגלה כיצד הספרייה הלאומית האיקונית של העיר הפכה לבית חולים פרטי לניתוחים קוסמטיים, שמאפיונרים מהעולם מתקבצים בו כדי לצאת עם זהות ופנים חדשות.

אם בירושלים התיירים הספקולטיביים נעים מההווה לעתיד, הסיורים בפרישטינה משרטטים תנועה בין פנים לחוץ וחושפים את תחושת הבידוד של תושבי קוסובו. זוהי גם תגובה לתיירות "רגילה" עכשווית, כולל זו של המבקרים ב"מניפסטה 14" – הגוף שהזמין והפיק את הסיורים. תיירי האמנות, ברובם אירופאים אמידים, חופשיים להיכנס ולבקר בקוסובו, בזמן שתושבי המקום, שחלק מהם כותבים את הסיורים, מתקשים בדרך כלל לקבל את האשרה שהם זקוקים לה כדי לממש מוביליות גיאוגרפית וחברתית.

תחנה 2, כיכר יעקב כהן (ירושלים, שנת 2012)
מתוך "גאולה ארוה" מאת אמילי עמרוסי
במסגרת תיירות ספקולטיבית, ירושלים 2017

דמויות: מדריכת תיירים, קריין כריזה

מדריכה:

איזה שקט, אה?

אתם חיים מחוץ לעיר. שם עוד מתקיים העולם הישן. אתם לא רגילים לדממה הזאת. בעולם שלכם המבוגרים עוד הולכים לעבודה, הילדים לבית הספר, הנשים מגדלות פרי בטן במשך תשעה חודשים, החקלאים מוציאים לחם מן האדמה, המכונות במפעלים עובדות, אנשים קונים ומוכרים, חולמים ומגשימים.

קריין:

הגאולה שהשתלטה על הטריטוריה המוניציפלית של ירושלים החלה בהתפתחות ארצית. השם שניתן בעיתונות לשלב א' של הגאולה נקרא "משיח בן דוד" והתרחש בכל רחבי העולם. השלב השני, "משיח בן יוסף", התרחש רק בירושלים.

משיח בן דוד הופיע בסמוך לקפיצה הטכנולוגית של שנות השישים המוקדמות (2060–2065). עכברי ההייטק מצאו פתרון לכל פועל והעבודה נגמרה. מהפכת העבודה לוותה בחששות מפני הזמן החדש שהתפנה, היעדר מוטיבציה, מחיקת היוזמה, אבל העשור הראשון היה משוגע. מתוך ריאות משוחררות יצאו אלפי ספרים לאוויר העולם. המוזיקה הירושלמית היתה שמיים בארץ. מכחולים נעו, וקולות לימוד התורה נשמעו כמו דהרות של סוסים מעל השכונות. הגאולה מעבודה שינתה את החיים האנושיים.

עשור אחר כך פיתחו חוקרים מאוניברסיטת יוסטון את גאולת ההריון: נמצאה דרך מיידית ליצירת ולד בן יומו. לפני כן, נסביר, נשים היו מתעברות ונושאות בגופן תינוק למשך תשעה חודשים! המצב של ימינו נחשב עד אז למדע בדיוני.

בשנת 2080, 5840 שנים לבריאת העולם, ירושלים הוחשכה באמצע היום לכמה דקות, ואז הוארה באור פתאומי. משיח בן יוסף התחיל לעבוד. ההתערבות האלוהית היתה ברורה כאשר לחם שלם צמח בחצר של בית המצורעים הישן. ירושלים חזרה אחורה דרך החרב המתהפכת אל גן העדן.

מדריכה:

צריך להבין. לפני האכילה מעץ הדעת לא היו בעולם תהליכים. העצים לא הפיקו פירות, אלא היו בעצמם בטעם הפרי: "עץ פרי עושה פרי" – יכולת לנגוס היישר מן הגזע. תינוק היה תוצר מידי של אהבה: "אדם וחווה עלו למיטה שניים וירדו שלושה". בעולם לא היו המתנה, חמדה או מאמץ. כל מה שרצית היה שם.

החטא הקדמון הוליד לתוצאות קשות. אחרי שגורש מגן עדן, יצטרך האדם לעבוד כדי להוציא לחם מן האדמה. האישה תישא פרי בטן במשך חודשים ארוכים ותלד בכאב. הפירות יצמחו על העצים ואפשר יהיה ליהנות מהם רק אחרי שיהיו בשלים. הגאולה בירושלים החזירה את העולם לתוך הגן הנעול. בני האדם עברו לעולם שכולו טוב.

נמשך בסיוור. לאורך מסלול הליכתכם, בצד הימני של הכביש, תראו תזכורות מהעולם שאתם מכירים. חנויות לממכר ממתקים למשל. הממתקים בירושלים הרי צומחים על העצים, כמו כל מה שיכול לעלות בדעתו של אדם. בהמשך תראו חנות לחמים ומאפים. אין אדם בירושלים שזוכר איך מכינים לחם.

קריין:

הגאולה רוקנה את התכלית. הנשים עייפו מלקט. הנעליים היפות שצמחו בלילה בלות תחת קרני השמש. המעטים שנשארו לחיות בטריטוריית הגאולה יוצאים מבינתם בבוקר ונעצרים אחרי צעד אחד: הם אינם יודעים לאן להוליך את הצעד הבא. אין זיעת אפיים. השימוש בסמים הפך לנורמה. שיעור ההתאבדויות הוא הגבוה בעולם כולו: עדיף להיות בעולם שכולו טוב – והוא לא פה.

מדריכה:

אל ירושלים מגיעים תיירים כמותכם. אלו שמציצים לרגע מתפעלים. הם אינם יודעים על מות האהבה בגלל מות הציפייה. על מות הסיפוק בגלל מות המאמץ. על מות היצירה והארוס והדחף. אין רצון או המצאה, אין אהבה. פעם אמרו שאנשים הולכים ומלאכים עומדים. ובירושלים היום כולם עומדים, תולים מבט ריק בחלל. הירושלמים שלא מוצאים את הכוח לעזוב מקנאים בתייר: עוד יש לו על מה להימחל. עוד יש חטא בעולמו. מי שנולד לתוך הגאולה לא מקנא. הוא לא יודע שיש בעולם כמיהה.

הנאום [סלוניקי, שנת 7402]

מתוך *Sea Change* מאת מושון זר-אביב ושליו מורן

במסגרת האטלס לנוזליות ים-תיכונית, 2021

נכתב והוקלט באנגלית

דמויות: אלקסיוס, זכר בן 62, מבטא יווני, נהג מונית פטפטן וחד-אבחנה; ד"ר תאופיק יונס, זכר בן 45, מבטא ערבי, נחוש אך מלא חמלה, איש סביבה לשעבר
[דלת המכונית נפתחת]

אלקסיוס:

כנסו, כנסו, זה בסדר. את מיס פארק, נכון? זו המונית שלך, זה בסדר.
מה? לא... זו מונית חצי אוטונומית, אני רק נהג הגיבוי, בטוח מאוד, אל דאגה... היכנסו...
היכנסו בזהירות, כן...

[הנוסעים נכנסים פנימה, דלת המכונית נסגרת]

אתם מקוריאאה, נכון?

כן, קוריאאה. ידעת...?

איך אני יודע? אני רואה שאתם רוצים להגיע לקרן גיברלטר, נכון? הרבה קוריאנים באים לעבוד כאן. טכנולוגיית בנייה? עסקים טובים מאוד בימינו, מה?

רואים את המפה? הנסיעה משדה התעופה החדש מחוץ לעיר ארוכה יותר. משדה התעופה הבינלאומי הישן של סלוניקי זה היה רק 3 דקות, קרוב מאוד, אבל עכשיו כל האזור של שדה התעופה נמצא מתחת למים. טוב, אני מניח שאם אתם עובדים בקרן גיברלטר אתם יודעים את זה יותר טוב מכולם, הא... תנו לי לשים לכם קצת מוזיקה מקומית, רק רגע...

מה? אתם בשיחה? הו... אתם מאזינים לשידור? ... אה, נכון... קראתי על זה, יום גדול בשבילכם, מה? לכולם, האמת... אם תצליחו... גם אני רוצה לשמוע את זה, תן לי לשים את זה ברמקולים של המונית, בסדר? רק רגע... [לוחץ על כפתור]

הנה... [הרדיו פועל]

תאופיק:

...גב' ג'רדין, גב' אלבורן, מר רודולפיני, שותפים יקרים שלי. אני, ד"ר תאופיק יונס, נשיא האיחוד הים תיכוני, מתכבד להיות כאן היום כדי לציין את תחילת דרכנו. היום אנחנו עושים את הצעדים הראשונים נגד הזרם! במשך עשרות שנים עמדנו חסרי אונים כשהערים שלנו שקעו מתחת למים הגואים. בכל העולם עמדו אנשים חסרי אונים כשערי החוף שלהם נשטפו אל הים. אבל אנחנו כאן כדי לומר: אנו, בני הים התיכון, לא עוד נעמוד מנגד! [מחיא את כפיים]

אלקסיוס:

אל תדאג מר יונס, הקוריאנים יצילו אותנו! נכון?

תאופיק:

רק בשבוע שעבר ראינו תמונות מחרידות מאיזמיר. כמה משפחות, מאלו שמכונות לעתים קרובות "המעוגנים", סירבו לנטוש את בתיהן ונשאו בתוצאות הקטלניות. אנו מכירים את הביקורת על תמימותם של המעוגנים, אך לא אותם יש להאשים בטרגדיה הזו.

אלקסיוס:

אלה הפוליטיקאים המזוינים!

תאופיק:

במשך עשרות שנים המנהיגים שלנו סירבו לזוז כשעוד הייתה ברירה.

אלקסיוס:

בדיוק!

תאופיק:

הגבנו לאט מדי לאיום של התחממות כוכב הלכת שלנו, לקטבים הנמסים, לגאות הממשמשת ובאה. זה לא היה חייב להיות ככה! המנהיגים הוותיקים שלנו עצמו את העיניים ואטמו את האוזניים. יחד עם רבים מעמיתיי כאן, טיילנו עם גרטה בפריז, צעדנו עם שינוז בקיוטו וחסמנו את בניין האו"ם לצד רולינג וגירמו. לא שכחנו, לעולם לא נעצום עיניים, ולעולם לא נחזור על הטעויות שעשו הורינו.

זה לא חייב להישאר כך! אמסטרדם ומיאמי אולי אבודות לנצח, אבל ונציה ואלכסנדריה יקומו שוב. נכון, הן כבר לא ראויות למגורים. נכון, עלינו לפנות את מי שעדיין נאחו ברחובות המוצפים. אבל לא ויתרנו על הערים הללו, ערש התרבות המערבית. אולי נצטרך להתרחק מהן, אבל רק באופן זמני. נחזור לוונציה, נצעד שוב ברחובות אלכסנדריה, ונהדוף את הגלים הגואים בסלוניקי!

אלקסיוס:

היי... זה אנחנו! הא!

תאופיק:

היום אנחנו מציבים את הסלעים הראשונים – אבני היסוד לסכר גיברלטר הגדול. אחריו יבוא אח צעיר יותר – הסכר העתידי של סואץ. ובעוד 23 שנים מהיום, עד שנת 2071, הים התיכון ייאתם כולו. הסכרים הללו יסדירו את הזרימה הנכנסת מהאוקיינוס האטלנטי ומהים האדום ויהדפו את הגלים שהרסו את בתינו. בתוך שנה אחת נעצור את הגאות הגוברת ונציל את רוונה ואת ולנסיה מהגלים. בתוך ארבע שנים לכל היותר נחזיר את גובה פני הים למה שהיה לפני 200 שנה. כעבור עשר שנים יהפוך הסכר שלנו לתחנת הכוח ולמתקן ההתפלה הגדולים בעולם. הפרויקט יעצב מחדש את אזור הים התיכון, עם

אנרגיה נקייה ומי שתייה זמינים. סכר גיברלטר הגדול יפעיל גם רכבת הייפרלופ מהירה שתוביל אנרגיה, מים ובני אדם מעיר לעיר באגן הים התיכון. בתוך שני עשורים יוכלו כל אזרח ואזרחית באיחוד הים התיכון ליהנות מתוכנית ההכנסה הבסיסית האוניברסלית שלנו, תוכנית טובה אף יותר מהתוכניות שהגרמנים, השבדים והסינים נהנים מהן. זו הזדמנות טובה להזכיר למדינות הסרבניות האחרונות להתעשת ולהצטרף אלינו, הן במחויבות של היום והן בתגמולים של מחר.

אלקסיוס:

צרפתים שמרנים מזוינים, הם לעולם לא יצטרפו...

תאופיק:

אנו מודעים היטב לסכנותיה של היוזמה השאפתנית הזאת ולאחריות העצומה שמוטלת על כתפיו. אף אחד מאיתנו לא משלה את עצמו שזה יהיה קל. נצטרך לעשות ככל יכולתנו למזער את הפגיעה במערכת האקולוגית התת-ימית. נצטרך לבחון היטב ולווסת את רמות ההמלחה משני צידי הסכר כדי למנוע את הטיית האיזון בין האוקיינוסים והימים. ונצטרך לגייס את כל המשאבים שלנו כדי לעמוד בעבודת הפרך הזו.

אלקסיוס:

מה שהוא מתכוון זה 110 מיליארד אירו מהכיס שלנו!

תאופיק:

לפני יותר מ-3,500 שנה, אבותיי הפיניקים הפליגו וכבשו את הים. נרצה או לא, היום אנו נקראים פעם נוספת לכבוש את אותו ים.

לפני סיום אני פונה למעוגנים הנצמדים לבתיהם הטובעים, ואומר: הרימו את העוגנים, אבל לעולם אל תוותרו על השורשים שלכם. בבוא היום ילדיכם ישובו לשתול אותם. כמו שנאמר בספר בראשית: "ותבוא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה וידע נח כי קלו המים מעל הארץ". אני מבטיח לכם, היונה תחזור שוב עם ענף זית, ואנחנו נחזור שוב לבתינו. תודה.

אלקסיוס:

לא, תודה לך, מר יונס.

תאופיק:

כעת אנו מתחילים באופן רשמי בבניית סכר גיברלטר הגדול. שחררו את הסלעים!

[המונית מגיעה לייעדה]

אלקסיוס:

כמעט הגענו! ולא נגעת בהגה אפילו פעם אחת, רואים? אמרתי לכם, מונית בטוחה מאוד. בהצלחה עם העסק שלכם בגיברלטר... [צועק מהחלון] תמסרו ד"ש ליונס!



